

Vibeke Christensen og John Kousgaard-Sørensen :
Stednavneforskning I.

Afgrænsning, terminologi, metode, datering.

Universitetsforlaget i København.

I kommission hos Gyldendal. København 1972. 232 s. 78,20
kr.

Stednavne i tekster. Udgivet af Institut for Navneforskning.
Københavns Universitets

Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. I kommission hos
Gyldendal.

København 1971. 372 s. 57,50 kr.

Bent Søndergaard: Indledende studier over den nordiske
stednavnetype lev

(lov). Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr.
10. I kommission

hos Akademisk Forlag. København 1972. 223 s.

Gillian Fellows Jensen : Scandinavian Personal Names in
Lincolnshire and

Yorkshire. Navnestudier udgivet af Institut for
Navneforskning nr. 7. I

kommission hos Akademisk Forlag. København 1968. cviii,
374 s.

Gillian Fellows Jensen: Scandinavian Settlement Names in
Yorkshire. Navnestudier

udgivet af Institut for Navneforskning nr. 11. I kommission

hos

Akademisk Forlag. København 1972. xx, 276 s.

Historisk Tidsskrift, Bind 12. række, 6 (1973)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_12rk_0006-PDF/hto_12rk_0006_78568.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78568>

pdf genereret den : 28/5-2008

de hviler på en håndfast fortolkning af mønttyperne. Det er altid en farlig sag at udlede konkrete historiske begebenheder af numismatiske fremstillinger.

Et udførligt noteapparat og et generalregister på 26 sider afslutter dette monstrum af grundighed og »videnskabelighed«, hvis prohibitive pris yderligere forøger ens ærgrelse over misforholdet mellem indhold og omfang.

OTTO MØRKHOLM

VIBEKE CHRISTENSEN og JOHN KOUSGAARD-SØRENSEN: Stednavneforskning I. Afgrænsning, terminologi, metode, datering. Universitetsforlaget i København. I kommission hos Gyldendal. København 1972. 232 s. 78,20 kr.

Stednavne i tekster. Udgivet af Institut for Navneforskning. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. I kommission hos Gyldendal. København 1971. 372 s. 57,50 kr.

BENT SØNDERGAARD: Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv). Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr. 10. I kommission hos Akademisk Forlag. København 1972. 223 s.

GILLIAN FELLOWS JENSEN: Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr. 7. I kommission hos Akademisk Forlag. København 1968. cviii, 374 s.

GILLIAN FELLOWS JENSEN: Scandinavian Settlement Names in Yorkshire. Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning nr. 11. I kommission hos Akademisk Forlag. København 1972. xx, 276 s.

I et foredrag om »Place-names and economic growth« holdt på Institut for Navneforskning i januar 1972 fremførte den engelske historiker, professor Peter Sawyer, Leeds, den påstand at stednavne ikke kunne oplyse om bebyggelsesudvikling, kun om ændrede ejendoms- eller administrationsforhold. Argumentationen byggede på navnenes overlevering og på studier af enkelte godsområder. *Domesday Book*, Vilhelm Erobrerens registrant fra 1085, har altid været grundlaget for økonomiske og sociale studier i ældre middelalder, fordi den dækker så stort et område, men da den primært tjente fiskale hensyn, var de gårde der betalte skat gennem andre ikke altid medtaget. Når der i skattelister og skøder fra 12. årh. ofte dukker nye navne op, kunne man altså ikke deraf slutte en stærk udvidelse af bebyggelsen omkring 1100, for disse lokaliteter kunne blot have ligget uden for *Domesday Book's* interessesfære. Mange bebyggelser kunne påvises at være opstået inden for rammen af et ældre gods-kompleks. Først når der opstod behov for at skelne mellem lokaliteterne, for eksempel i forbindelse med overdragelse til kirken eller nye skatteberegninger, blev navnene dannet. Selv påviseligt nye navne var derfor ikke uden videre bevis for ny bebyggelse. Endelig tydede sammenligninger mellem diplomer og gavebreve fra 8.-9. årh. og *Domesday Book* på at ressourcerne var fuldt udnyttede allerede i den ældre periode, og at der faktisk ikke skete nogen økonomisk vækst i den angelsaksiske epokes sidste århundreder. Allerede Beda skrev i et brev af 734 at der snart ikke mere fandtes ejendomme at uddele som løn til krigere, hvilket Sawyer tolkede

som udtryk for at man i 700-tallet var ophørt med at tage ny jord under opdyrkning.

At dette sidste beroede på en misforståelse idet Beda snarest har tænkt på fuldt udviklede godser, blev fremført i diskussionen efter foredraget, men Sawyers konklusioner kan anfægtes ud fra overvejelser af mere generel karakter. Ved nærmere eftersyn konstaterer man at det han har påvist er at det fremdragne materiale ikke kan løse de rejste problemer, hvorimod han ikke er kommet nærmere til løsningen: Nye navne i kilder yngre end *Doomesday Book* behøver ikke at indicere nye bebyggelser, men kan på den anden side godt gøre det, taxationer fra 8.-9. årh. der er lige så høje eller endda højere end *Doomesday Book* tyder på at de pågældende ejendommers værdi ikke var steget i de mellem-liggende 300 år – forudsat at vurderingsgrundlaget er identisk – men det siger intet om de steder der ikke er belyst af tidlige kilder, og det er langt de fleste. Sawyers kilder er ikke repræsentative, de oplyser enkelte lokaliteters historie over tid eller Englands situation i slutningen af 11. årh. Til en beskrivelse af udviklingsforløb behøver man kvantificerbare kilder, sammenlignelige data fordelt over tid og sted. Når det gælder bebyggelsens og opdyrkningens historie har man et sådant materiale i et områdes samlede stednavneforråd når det med en sproglig og topografisk bearbejdelse er ordnet i kronologiske grupper. Dokumenter og arkæologiske fund kan fortælle mere om de enkelte tilfælde, men man kan ikke slutte fra dem til helheden. Hvad man får at vide ad den vej kan tjene som case studies der giver nogle af de mulige forklaringer på udviklingen, men selv en mængde enkeltstudier vil sammenlagt ikke dække udviklingens samlede omfang.

Nu er det muligt at der ikke findes et sådant forarbejde i den engelske stednavneforskning. De mange invasioner har fået de folkelige distinktioner til at overdøve vidnesbyrdene fra det enkelte sprogs udvikling. Sawyer ønskede ved denne lejlighed at undgå diskussionen om den skandinaviske bosættelses omfang i England og berørte derfor kun på et enkelt punkt sproglige problemer, nemlig forskellen mellem ældre og yngre typer af navne på -ton. For de nordiske landes vedkommende er studiet enklere fordi man har kun har at gøre med eet sprog og kan operere med uafbrudt kontinuitet så langt tilbage navnene kan føres. I Kristian Halds *Vore stednavne* har vi siden 1950 haft et ypperligt hjælpemiddel til udnyttelsen af toponymer som kilde til Danmarks bebyggelseshistorie fra den tid hvortil de ældste navne kan henføres, nemlig begyndelsen af vor tidsregning. Hald behandler de enkelte efterledstyper for sig og ordner dem i en relativ kronologi efter de sproghistoriske trin som et studium af de oprindelige formers lydlig, grammatisk og semantisk karakteristika henfører navnetyperne til. Der er en sådan sikkerhed i afvejningen af de forskellige faktorer relative betydning for dateringen og dermed i vurderingen af stednavne som historiske kilder, at stednavneforskning i denne form indtager en epistemologisk særstilling blandt humanistiske videnskaber.

Vibeke Christensen og John Kousgaard Sørensen hører hjemme i den samme tradition. Som undertitlen viser er *Stednavneforskning I* en systematisk indførelse i de vigtigste problemer; fremstillingsformens blanding af eksempler og kommentarer gør bogen til en glimrende explicering af den metodik som man kun indirekte lærte at kende i Halds bog. Følgende citat bringes in extenso fordi det

er den bedste formulering af grundprincipperne i historisk metode anmelderen til dato har mødt:

»Udgangspunktet for en videnskabelig undersøgelse består i formulering af en problemstilling. Problemstillingen udmøntes i en række hypoteser vedrørende det pågældende fænomen. I de historiske videnskaber forholder det sig således at man ikke kan få hypoteserne afkræftet eller ikke-afkræftet ved en direkte konfrontation med fænomenet, da det i egenskab af historisk objekt er forsvundet. Derimod har det efterladt sig spor i kildemateriale af forskellig art. Det gælder da for forskeren om at finde frem til det kildemateriale, der må antages at være relevant for problemstillingen. Dette kildemateriale må dernæst vurderes kildekritisk. Kildekritikkens opgave består i at afgøre materialets repræsentativitet, d. v. s. at bestemme forholdet mellem kilden og det fænomen den giver oplysning om. Efter den kildekritiske vurdering analyseres kildematerialet på forskellig måde i stadig relation til den formulerede problemstilling. Under arbejdet med indsamling, vurdering og analyse af kildematerialet foretages en stadig konfrontation mellem dets information og hypoteserne, og informationen kan eventuelt føre til en omformulering af hypoteserne. De ikke-afkræftede hypoteser er grundlaget for teoridannelsen.«

Denne beskrivelse passer på enhver form for historisk forskning, den er langt mere dækkende end den Erslev'ske metodelæres overvejende beskæftigelse med troværdighedskritikken. Repræsentativiteten er overordnet troværdigheden. Desværre har klassikernes autoritet medført en forplumring af denne klare opfattelse. I afsnittet »Vurdering af det indsamlede materiale« anføres Bernheims skelnen mellem *Überreste* og *Tradition* og det hævdes »at for stednavneforskeren som søger at etymologisere et navn, er stednavnet som sådant en levning, og de former, hvori det er kendt, er beretninger. Den menneskelige bevidsthed, som if. nyere historisk kildekritik er det led en kilde som beretning må passere, er da i denne sammenhæng årsag til de bevidste eller ubevidste sprogændringer, navnene har været udsat for siden deres opståen«. Hvis dette ikke er direkte vrøvl, er det i hvert fald så naturstridig en sprogbrug at det tjener mere til forvirring end afklaring. Men forkvaklingen skyldes historikerne der ikke for længst har taget konsekvensen af 100 års metodedebat. Distinktionen mellem levninger og beretninger var en hovedhjørnesten i opgøret med overtroen på de gamle historikere, et opgør der førte først til en generel skepsis over for disse, siden til erkendelse af det overordnede princip: alle kilder er levninger af deres tilblivelsessituation, og kun i lyset af den kan deres oplysninger vurderes. Dette kan meget let overføres på det ovenanførte problem: en navneform i en tekst er enten et levn af forfatterens sprogbrug eller af hans forestilling om navnets rette og oprindelige form; alt efter vor indsigt i hans sprog og forestillingsverden kan vi komme bag om hans navneform, nærmere den oprindelige. Det gives der god vejledning til og mange interessante eksempler på i bogen, hvoraf det tydeligt fremgår af den citerede reverens for noget som anses for klassisk historisk metode i praksis spiller en meget lille rolle i navnestudiet. Efterforskningen af den autentiske form, studiet af overleveringen er et vigtigt led i kildekritikken, men det er ikke de forskellige teksters former, det er stednavnet som sådant der er kilden.

I *Stednavneforskning I* har vi fået en fortrinlig vejledning til analyse af stednavnematerialet; fortsættelsen skal ifølge forordet beskæftige sig med stednavneforsk-

ningens resultater og derved redegøre for »hvorledes andre forskningsdiscipliner, sproglige som ikke-sproglige, vil kunne udnytte stednavne til beskrivelse af især tidligere kultur og natur«. I det følgende skal der redegøres for nogle arbejder der behandler enkelte emner inden for denne omfattende problematik, men forinden skal det nævnes at Institut for navneforskning har udgivet en samling *Stednavne i tekster* der dels kan bruges som eksempelmateriale i det systematiske navnestudium, dels tjene som opslagsbog for gamle navneformer, dog er der naturligvis ikke tale om fuldstændighed hverken i tekster eller navnevarianter.

En af de mest omdiskuterede navnetyper i Danmark og Sverige er den hvis efterled er *-lev*. Dens udbredelse med jævn fordeling på Sjælland, men på Fyn, i Skåne og Jylland især i kystegnene har fremkaldt en hypotese om at den skyldes et sjællandsk erobrersfolk, måske selve danerne, og markerer deres kærneområde og udbredelsesretning. Et af de vigtigste resultater af Bent Søndergaards disputats, *Indledende studier over den nordiske stednavnetype lev (löv)*, er at levbyerne gennemgående har en god beliggenhed: ved vandløb – hvad man tidligere har tolket som tegn på at de var anlagt af indvandrere – og, som det navnlig kan iagttages i Jylland, på morænen. Dette tyder på at disse landsbyers anlæg er sket efter et bevidst valg. Søndergaard tolker det som udtryk for at *-lev* byerne hører til den ældste bebyggelse, men da han andetsteds ikke mener at kunne datere dem nærmere end til før 1000 da jo mange af de andre navnetyper har været produktive, er der stadig mulighed for at stærke indvandrere har bemægtiget sig de bedste af de eksisterende landsbyer.

Mangelen på explicit drøftelse af typens datering både absolut og i forhold til andre navnetyper er den alvorligste anke der kan rettes mod denne bog. Det eneste forsøg der gøres herpå er en opgørelse af forskellige personnavnetypers forekomst i levnavnenes forled. Ifølge en iagttagelse af Elias Wessén er sammensatte navne (som *Sig-har*) hyppigere i urnordiske tekster end monotematiske og kortnavnstyper. Vikingetidskilder viser en forskydning i forholdet så at detematiske navne taber terræn. Det forhold at der blandt forleddene til stednavne på *-lev* er 48% sammensatte, medens de personnavne der er brugt sammen med *torp* kun har 18% af denne type vil altså alt andet lige tale for at *lev* er ældre end *torp*. Men alt andet er aldrig lige. Det indgår i Wesséns ræsonnement at forskellen mellem navnetyperne også er social: de sammensatte navne bruges af overklassen, kortnavnene af underklassen, når de sidste vinder frem i vikingetiden er det et tegn på at de nye muligheder for at vinde rigdom og magt fremkaldte sociale forskydninger så også nogle af underklassens medlemmer kunne opnå mindesmærker. Netop i forholdet mellem *-lev* og *-torp*, hvoraf de første som oftest er store og centralt beliggende, de sidste per definition sekundære, kunne forskellen mellem personnavnetyperne være af social art: det var kun småbønder der blev sat til at opdyrke marginaljorder. Nu er der andre træk der taler for at *lev* som type er ældre end vikingetidens *torper*, men netop i dette tilfælde burde disse andre forhold være lagt til grund for dateringen.

Der drages heller ikke energiske konklusioner af diskussionen om de to andre hovedproblemer i forbindelse med *lev*-navnene, nemlig efterleddets betydning og forholdet mellem de danske og de thüringske lokaliteter med denne navnetype. *Lev* kan både betyde noget efterladt og noget overladt – appellativet *kongelev* er et eksempel på det sidste – og Søndergaard advarer både »mod at

foretage en for snæver betydningsindskrænkning (lev = arvegods)« og »mod en betydningsudvidelse som sprænger etymologien (lev = ejendom)«. I *Stednavneforskning* I s. 135 gøres der opmærksom på at betydningen »noget efterladt« er fællesgermansk og derfor må antages at være ældre end betydningen »noget overladt« der kun kendes fra nordisk, samt at det er tvivlsomt om denne betydning kendtes da de gamle stednavne på -lev blev dannet. En sådan fællesgermansk oprindelse kunne støtte Søndergaards konklusion på undersøgelsen af de tyske navne på -leben og deres forhold til de nordiske, nemlig at navnetypen må være dannet spontant i begge områder. Helt tilfredsstillende er denne løsning nu ikke; for hvorfor findes der så ikke -lebenbyer andre steder end i Thüringen? Hvis man kunne bestemme typens produktivtidsperiode nøjere, for eks. til folkevandringstiden – derfor behøver man jo ikke at operere med Roars og Helges deltagelse! – ville man bedre kunne udnytte arkæologiske oplysninger, men forudsætningen er naturligvis at dateringen af navnene er uafhængige af jordfundene. Vi afventer med spænding de indledende studiers fortsættelse.

Har Søndergaard samlet sig om en enkelt navnetype, har Gillian Fellows Jensen underkastet navneforrådet i et begrænset område, nemlig Danelagen, en indtrængende analyse. I disputatsen var det personnavnene, i den nye bog er det stednavnene. Samtidig er ambitionsniveauet steget: hvor det i første omgang gjaldt en beskrivelse af navneskikken med de konklusioner der deraf kunne drages om forholdet mellem englænderne og nordboerne, er det i den sidste bog ikke navnene men bosættelsen der er objektet, men da flertallet af de nordiske stednavne i England har personnavne som forled er den ene undersøgelse grundlag for den anden.

De nordiske personnavnes mængde og variation tyder på en talstærk invasion fra Skandinavien. Både vest- og østnordiske navne findes, men det fremhæves at nogen skarp grænse mellem de forskellige skandinaviske folks bosættelseskik og område ikke kan drages, bortset fra at nordmændene særligt har gjort sig gældende i de nordligste og vestligste egne samt i byen York. Fordelingen af navnetyper svarer til Wesséns ovenanførte iagttagelse af vikingetidens navneskik med mange monotematiske navne. En nærmere undersøgelse viser dog at disses andel i personnavneforrådet i stednavnene er større end blandt navne der er selvstændigt overleverede som personbetegnelser. Det må skyldes at disse usammensatte navne i stor udstrækning var tilnavne der ikke gik i arv til efterslægten.

Ved en sproglig og topografisk undersøgelse af de forskellige stednavnetyper kommer Gillian Fellows Jensen frem til at bebyggelserne på -by og -torp fortrinsvis var nyanlæg ved nordboer, byerne overvejende fra den første vikingebosættelses tid, torperne over en længere periode. Derimod repræsenterer de hybride navne der er en blanding af engelske og nordiske elementer i nogen grad skandinaviske erobringer af gamle angelsaksiske bebyggelser. Herfor taler ikke alene navnene selv – og der opregnes mange forskellige former for skandinavisering af engelske former – men også deres størrelse, gode beliggenhed og den betydning der fremgår af at forholdsvis mange af dem er sognebyer.

I sin omtale af nordboernes talstærke tilstedeværelse i England betoner Gillian Fellows Jensen at der nok foruden vikingehærene er kommet folk direkte fra både Danmark og Norge over Vesterhavet. Forskellen mellem navnetypernes topografi er i smuk overensstemmelse med denne dobbelte invasion: hybridernes

betegner hærens overtagelse af egnens bedste ejendomme, byerne og torperne den ydmyge bondekolonisation. Men denne konklusion drages ikke explicit, og det fremhæves stærkt at der ikke er nogen tydelig forbindelse mellem de nordiske bosættelser og Vesterhavet således som den engelske stednavneforsker Kenneth Cameron har hævdet det for Femborgområdets vedkommende, hvorved han har bidraget til løsningen på dilemmaet mellem vikingehærens begrænsede størrelse og den nordiske bosættelse i England der forudsætter en talstærk invasion fra Norden. Dr. Fellows Jensen mener åbenbart nok at man ved hjælp af navnetyperne kan skelne mellem røvere og bønder, men tager ikke stilling til om kolonisationen blev organiseret fra York eller blot foregik ved indsvivning bag den sejrende hærs skjold. En drøftelse af hvilke forbindelseslinier der aftegner sig tydeligst ville have været kærkommen; måske kunne den have bragt os nærmere en forståelse af hvad der skete i de bevægede årtier omkring 900, og hvordan forholdet mellem vikingerne og den øvrige nordiske befolkning i England udviklede sig i løbet af 10. årh.

Måske kan der ikke skelnes mellem vejen fra York og vejen fra Vesterhavet, men så burde dét være konstateret. Under alle omstændigheder er der nok at glæde sig over i denne bog der er en kraftig tilbagevisning af Sawyers påstand: Jo, der kan skrives bebyggelseshistorie på stednavne! Betingelsen for det er at man behersker stednavneforskningens teknik, kender de sproglige og topografiske argumenter der kan føres i marken og forstår at afveje dem over for hinanden. Først og fremmest må man kunne datere de forskellige navnetyper i forhold til hinanden. De sproglige forhold er vigtigst fordi sproghistorien afgiver de sikreste dateringskriterier. I Danelagen tjener de dog først og fremmest til at adskille angelsaksisk og nordisk, medens de kronologiske forskelle ikke markeres så stærkt, dels fordi det drejer sig om en ret kort periode, dels fordi navneskik er konservativ. Større betydning for bestemmelsen af typernes tidsfølge tillægger Gillian Fellows Jensen jordbundsforholdene og bebyggelsernes størrelse og rigdom som den fremgår af skattevurderingerne. Derimod må man afvise hendes argumentering ud fra overleveringen: det forhold at een navneform er kendt i tekster der er ældre end *Doomesday Book*, en anden ikke, siger intet om navnenes relative alder. Bortset herfra viser *Scandinavian Settlement Names in Yorkshire* en klar forståelse af at det er som kvantitativt materiale stednavne kan fungere som kilder til bebyggelseshistorien.

INGE SKOVGAARD-PETERSEN

A. L. UDOVITCH: *Partnership and Profit in Mediaeval Islam*. Princeton University Press 1970. xii, 282 s. \$ 10.00.

Endnu for en snes år siden kunde den franske orienthistoriker Claude Cahen fastslå, at om man skulde tro de gængse fremstillinger havde den islamiske verden været befolket alene af fyrster, lærde og kunstnere. De seneste års forskning har dog påbegyndt den omfattende – og overmåde vanskelige – kortlægning af det islamiske samfunds historie; professor Udovitch' bog har sin plads i denne sammenhæng; den er udpræget teknisk og langt fra let tilgængelig, men i alle henseender et pionérarbejde. Dens hovedanliggende gælder definitionen og afgrænsningen af en række islamiske handelsinstitutioner, hvis indhold overvejende